

Тетяна В. Яворська (Львівський національний університет
імені Івана Франка, Україна)

КОНКУРЕНТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХОВОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА УКРАЇНИ

У статті обґрунтовано сутність конкурентного регулювання страхового підприємництва. Проаналізовано вітчизняне законодавство та виділено основні напрями конкурентного регулювання страхового ринку в Україні.

Ключові слова: страхове підприємництво, конкурентне регулювання, конкуренція, страхові компанії, антиконкурентні дії, недобросовісна конкуренція.

Табл. 1. Літ. 10.

Татьяна В. Яворская (Львовский национальный университет
имени Ивана Франко, Украина)

КОНКУРЕНТНОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СТРАХОВОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ

В статье обоснована сущность конкурентного регулирования страхового предпринимательства. Проанализировано отечественное законодательство и выделены основные направления конкурентного регулирования страхового рынка в Украине.

Ключевые слова: страховое предпринимательство, конкурентное регулирование, конкуренция, страховые компании, антиконкурентные действия, недобросовестная конкуренция.

Tetyana V. Yavorska (Lviv National University of Ivan Franko, Ukraine)

COMPETITIVE REGULATION OF INSURANCE BUSINESS IN UKRAINE

The article grounds the essence of competitive regulation of insurance business and analyzes the national legislation on it outlining the key directions in the competitive regulation of insurance business in Ukraine.

Keywords: insurance business; competitive regulation; competition; insurance companies; anticompetitive actions, unfair competition.

Постановка проблеми. Жодні методи і механізми не спроможні забезпечити позитивний розвиток ринкових відносин, якщо немає системи заходів з боку держави, спрямованих на функціонування ефективного конкурентного середовища. При цьому держава повинна захищати та підтримувати розвиток конкуренції в економіці країни, зокрема у страховому підприємстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання державної конкурентної політики і конкурентного регулювання у страховому підприємстві мало вивчене вітчизняними науковцями. Одні визначають специфіку конкуренції на вітчизняному ринку страхових послуг, страховому ринку (О. Гаманкова [5, 194–210], О. Завада [6], Я. Шумелда [10, 4–7]); методологічні засади оцінювання та формування конкурентного середовища на ринку страхових послуг і страховому ринку (Л. Нечипорук [7, 86–106]), інші досліджують питання конкурентної політики на ринку страхових послуг (В. Базилевич [4], М. Дворак [9], Ю. Уманців [9]). У цих наукових публікаціях використовуються як поняття «антимонопольна політика», «антимонопольне регулювання», «конкурентна політика», так і визначаються особливості конкуренції та конкурент-

них відносин на страховому ринку України. У той же час проблеми регулювання конкурентних відносин у страховому підприємстві вивчені недостатньо й потребують поглибленого осмислення.

Метою дослідження є виділення основних напрямів конкурентного регулювання страхового підприємства в Україні та розробка пропозицій щодо його удосконалення.

Основні результати дослідження. Конкурентне регулювання страхового підприємства – це сукупність заходів відповідних органів державної влади щодо цілеспрямованого впливу на конкурентну поведінку суб'єктів страхового підприємства шляхом застосування різноманітних методів та інструментів. Основними методами конкурентного регулювання є: проведення перевірок суб'єктів страхового підприємства щодо дотримання законодавства про захист економічної конкуренції; проведення експертизи щодо узгоджених дій чи концентрації суб'єктів страхового підприємства; проведення розслідування, дослідження з метою визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єкта страхового підприємства; проведення огляду службових приміщень, транспортних засобів суб'єктів страхового підприємства. Інструментами є: дозвіл (узгоджених дій, концентрації), заборона (узгоджених дій, концентрації, делегування повноважень), штрафи, пеня, примусовий поділ, рекомендації, роз'яснення.

Основні засади конкурентного регулювання страхового підприємства лише окреслено у вітчизняному законодавстві. Так, у Законі України «Про страхування» (зміни за 2001 р.) жодна стаття не визначає основи конкуренції на страховому ринку чи у вітчизняному страховому підприємстві [2]. Відсутніми є також чіткі положення щодо порядку проведення державного контролю за дотриманням правил конкуренції у страховій сфері. Тобто у головному законі, який визначає розвиток страхового підприємства, не містяться навіть загальні питання забезпечення і розвитку конкуренції.

У Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» окремі аспекти конкурентного регулювання визначаються (ст. 21 визначено, що Антимонопольний комітет України та інші державні органи здійснюють контроль за діяльністю учасників ринків фінансових послуг та отримують від них інформацію у межах повноважень [3]). Водночас ці положення мають узагальнений характер, не розкривають основних засад захисту конкуренції на ринку фінансових послуг і, зокрема, на ринку страхових послуг. Якщо аналізувати інші спеціальні нормативно-правові документи, то у жодному з них не визначено конкретні правові засади розвитку чесних звичаїв ведення конкуренції при здійсненні страхового підприємства.

Центральне місце в системі органів контролю у сфері економічної конкуренції займає Антимонопольний комітет України, у структурі якого є спеціальні підрозділи, що відповідають за дослідження конкуренції на фінансовому ринку, зокрема страховому. Це Департамент досліджень ринків, у структурі якого є відділ фінансових ринків; у структурі Управління контролю за концентраціями й узгодженими діями є відділ контролю за концентраціями та узгодженими діями ринків АПК і невиробничої сфери. Безпосередньо ці структурні підрозділи регулюють конкурентні відносини, контролюють

дотримання конкурентного законодавства суб'єктами страхового підприємства.

Слід зазначити, що основними напрямками конкурентного регулювання є такі процеси у страховому підприємстві України:

- 1) зловживання монополієм (домінуючим) становищем суб'єктами страхового підприємства;
- 2) антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів страхового підприємства;
- 3) антиконкурентні дії відповідних органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю;
- 4) недобросовісна конкуренція.

Розглянемо кожен напрям конкурентного регулювання страхового підприємства детальніше.

1. Зловживання монополієм (домінуючим) становищем страхових компаній на ринку часто приховуються. Згідно з вітчизняним законодавством, монополієм (домінуючим) вважається становище суб'єкта господарювання, частка якого на ринку перевищує 35%, якщо він не доведе, що зазнає значної конкуренції; сукупна частка не більше, ніж 3 суб'єктів господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки на ринку, перевищує 50%; сукупна частка не більше, ніж 5 суб'єктів господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки на ринку перевищує 70% [1].

Рівень конкуренції та монополізації на певному ринку оцінюється за допомогою низки показників. Це коефіцієнт монополізації ринку (ринкової концентрації, CR), коефіцієнт Герфіндаля-Гіршмана (ринкової конкуренції, ІНН). Починаючи з 2003 р. Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг (нині це Нацкомфінпослуг) здійснює розрахунок цих показників і представляє на офіційному сайті. Показники розраховуються окремо для ринку страхування життя та ринку ризикових видів страхування (табл. 1). Показники концентрації розраховуються щодо частки перших 3, 10, 50, з 2009 р. – 100 та 200 страхових компаній, які здійснюють ризикові види страхування, щодо страхових компаній життя – перших 3, 10, з 2009 р. – 50 страхових компаній.

Згідно з вітчизняним конкурентним законодавством, домінуюче становище визначається з урахуванням частки 1, 3 та 5 компаній. Отже, підходи до розрахунку цього показника є різними, що заважає об'єктивно оцінити рівень монополізації у вітчизняному страховому підприємстві. Доцільно розробити методичні рекомендації щодо порядку проведення аналізу й оцінювання конкурентного середовища на ринку фінансових послуг, які визначають єдині підходи та критерії до розрахунку відповідних показників. Особливістю є те, що необхідно здійснювати аналіз конкуренції загалом для ринку, а також для ринків за окремими видами страхових послуг.

З табл. 1 можна відзначити, що ринок ризикових видів страхування протягом аналізованого періоду не є монополізованим, проте за розрахунками 2009–2011 рр. частка перших 100 страхових компаній складає 90,3% (2009 р.), 91,7% (2010 р.), 92,1% (2011 р.), а перших 50 страхових компаній – 75,2% (2009 р.), 76,6% (2010 р.), 76,8% (2011 р.). Це свідчить про надмірну кількість і

Таблиця 1. Показники рівня ринкової концентрації і конкуренції суб'єктів страхового підприємництва*

	Кількість страхових компаній	Усього зібраних валових страхових премій, млн. грн.	CR 3, %	CR 10, %	CR 50, %	CR 100, %	ІНН
2003							
страхові компанії життя	30	72,9	69,23	95,3	—	—	1941,8
ризикові страхові компанії	327	9062,4	23,3	—	77,7	—	282,1
2005							
страхові компанії життя	50	321,3	52,1	91,2	—	—	1257,7
ризикові страхові компанії	348	12532,2	12,5	—	75,5	—	167,6
2007							
страхові компанії життя	65	783,9	52,1	86,4	—	—	1234
ризикові страхові компанії	382	17224,3	12,6	—	74,4	—	169,1
2009							
страхові компанії життя	72	827,3	54,3	80,9	100	—	—
ризикові страхові компанії	378	19614,7	11,2	29,3	75,2	90,3	—
2010							
страхові компанії життя	67	906,5	49,7	83,7	100	—	—
ризикові страхові компанії	389	22175,2	13,6	33	76,6	91,7	—
2011							
страхові компанії життя	64	1346,4	51,3	87,1	100	—	—
ризикові страхові компанії	378	21347,1	13,7	34,4	76,8	92,1	—

* складено за даними [8].

— дані відсутні.

неефективну діяльність в Україні страхових компаній, які здійснюють ризикові види страхування.

Щодо ринку страхування життя, то його можна визначити як помірно концентрований (за коефіцієнтом Герфіндаля-Гіршмана), а також монополізований (керуючись вимогами вітчизняного конкурентного законодавства): частка перших 3 страхових компаній на ринку становить у 2011 р. – 51,3%, 2010 р. – 49,7%, 2009 р. – 54,3%, хоча й має тенденцію до зменшення (у 2004 р. цей показник становив 69,23%) [8].

2. Антиконтурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання, якими є узгоджені дії, що призвели чи можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції [1]. У страховому підприємстві Антимонопольний комітет надає дозвіл на узгоджені дії у вигляді створення таких об'єднань, як страхові пули. Такий дозвіл, наприклад, було надано на утворення Ядерного страхового пулу (його створення передбачено законом України «Про страхування» [2]), жодна страхова компанія якого не займала монопольне становище на ринку.

Найчастіше антиконтурентні узгоджені дії у вітчизняному страховому підприємстві проявляються у співпраці страхових компаній з певними господарюючими суб'єктами (за комісійну винагороду для останніх). Проведений аналіз вказує, що найчастіше узгоджені дії стосуються:

- нав'язування страхових послуг як додаткових (у разі проходження медичного обстеження медичний заклад як страховий агент пропонує пацієнтам укладання договорів добровільного медичного страхування та добровільного страхування у разі нещасних випадків);

- встановлення умов технічного обслуговування при настанні страхових випадків за договорами страхування транспорту (каско) й обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів (узгоджені дії між страховими компаніями та станціями технічного обслуговування);

- обмеження доступу на ринок інших страхових компаній. За таких умов для споживача створюється безальтернативна ситуація неможливості вибору інших страхових компаній, а лише тих, які вимагає певний суб'єкт господарювання. Такі узгоджені дії є поширеними у вітчизняному страховому підприємстві. Це, наприклад, Асоціація міжнародних автомобільних перевізників України без конкурсного відбору обрала лише одну страхову компанію для укладання договорів страхування відповідальності власників книжок міжнародних договорів перевезення. Управління Укрзалізниці уклало угоду про співпрацю лише з певними страховими компаніями, які отримують виключне право на укладання договорів обов'язкового особистого страхування пасажирів від нещасних випадків на транспорті.

Досить поширеними є узгоджені дії між окремими банківськими та страховими установами України, що не дозволяє клієнтам банків обирати на власний розсуд страхову компанію для укладання договору страхування отриманого кредиту, а з іншого боку – обмежує доступ на ринок інших страхових компаній, що ставить останніх у не вигідне становище у конкуренції, суттєво обмежує конкурентоспроможність інших суб'єктів страхового підприємств-

ва на ринку без об'єктивно виправданих на те причин. Хоча у квітні 2011 р. затверджені Правила співробітництва банків і страховиків, пов'язаного з кредитуванням, але вони є формальними, бо надалі банківські установи знаходять низку аргументів щодо співпраці лише з певними страховими компаніями.

3. Антиконтурентні дії органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, якими є прийняття будь-яких актів (рішень, наказів, розпоряджень, постанов), надання письмових чи усних вказівок, укладання угод або будь-які інші дії чи бездіяльність органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, які призвели або можуть призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції [1]. Безпосередньо низка страхових компаній України створена за «підтримки» відповідних органів державної чи місцевої влади та намагається використовувати впливовість цих органів у конкурентній боротьбі.

Окрім цього, як показує проведений аналіз, відповідні відомства, міністерства чи інші органи влади вимагають укладання договорів (і не завжди тих, які мають обов'язковий характер), найчастіше договорів страхування відповідальності, при наданні, перереєстрації чи продовженні певних дозвільних документів (ліцензій, дозволів, погоджень) у конкретно визначених (рекомендованих) страхових компаніях. Зокрема, тривалий час діяли дискримінаційні угоди між низкою страхових компаній та Міністерством внутрішніх справ, ДП МВС України «Ресурси», ДП «Захист» у вигляді підписання угоди про спільну діяльність щодо обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів, страхування транспортних засобів, водіїв, пасажирів.

4. З розвитком ринкових відносин дедалі більшу небезпеку становить недобросовісна конкуренція між суб'єктами страхового підприємництва. Найпоширенішими виявами недобросовісної конкуренції у страховому підприємстві є: спотворення чи приховування інформації, встановлення великої кількості винятків при укладанні договорів страхування; введення споживачів страхових послуг в оману; навмисне поширення неправдивих відомостей; неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці, яке має прихований характер, але часто використовується суб'єктами страхового підприємництва для отримання переваги у конкурентній боротьбі; використання щодо окремих страхових послуг (найчастіше страхових автотранспортних послуг) демпінгу. Такий інструмент недобросовісної конкуренції використовують як нові страхові компанії, які застосовують його з метою швидкого залучення клієнтів, так і страхові компанії, які хочуть швидко збільшити обсяги отриманих страхових премій, бо знаходяться на етапі продажу новим акціонерам. Тарифний демпінг у страховому підприємстві України має систематичний і регулярний характер та включає, з одного боку, надання страхових послуг страхувальникам за низькими тарифами, з іншого – невинуватиме завищення комісійної винагороди страховим посередникам заради отримання відповідного клієнта. Багато страхових компаній вдаються до неприпустимого зниження рівня нетто-премій, призначених для майбутніх

страхових виплат. Такі дії страхових компаній є безкарними через відсутність контролю за недорезервуванням.

Об'єктом конкурентного регулювання є об'єднання страховиків. Проблеми регулювання об'єднань страхових компаній набувають особливої гостроти в умовах формування вітчизняного конкурентного середовища страхового підприємництва. Правова регламентація діяльності об'єднань страхових компаній України визначена такими нормами. Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» (ст. 16) надано право фінансовим установам на добровільних засадах об'єднувати свою діяльність, якщо це не суперечить антимонопольному законодавству. Правовий статус, види та порядок створення, правовий режим функціонування й припинення діяльності об'єднань визначається законами України [3].

Згідно із Законом України «Про захист економічної конкуренції» ст. 21 не допускається обмежувальна діяльність об'єднань шляхом відмови суб'єктові господарювання у прийнятті до такого об'єднання, яке ставить його у не вигідне становище в конкуренції [1]. Таку дискримінацію певний час здійснювали Моторне транспортне страхове бюро, Ядерний страховий пул, які відмовляли у прийнятті в зазначені об'єднання окремих страхових компаній, що отримали відповідну ліцензію на здійснення певного виду страхування.

Проведений аналіз конкурентного регулювання вітчизняного страхового підприємництва дає змогу стверджувати, що створення значної кількості страхових компаній в Україні ще не означає якісних змін у страховому підприємстві або наявності конкурентної боротьби між ними. Лише незначна кількість страхових компаній ведуть конкурентну боротьбу за збільшення частки на ринку. Така конкурентна боротьба є активною як між вітчизняними, так і іноземними суб'єктами страхового підприємництва. Деякі ринки страхових послуг конкурентними є лише формально, бо страхові послуги пропонують визначені страхові компанії, прив'язані до одного виду страхування, одного партнера чи одного споживача. Майже немає конкуренції у страховій інвестиційній діяльності.

Низьким є рівень культури конкуренції суб'єктів страхового підприємства, рівень правової обізнаності у питаннях можливого застосування законодавства про захист економічної конкуренції, законодавства щодо недобросовісних дій конкурентів.

Зважаючи на вищесказане, слід зазначити, по-перше, держава має ініціювати розвиток системи організаційно-правової підтримки функціонування конкурентного середовища та протидії монополізму через прийняття відповідних законодавчих і нормативно-правових документів. Таким правовим документом має стати Закон «Про захист конкуренції на ринках фінансових послуг», у якому б обґрунтовувалися основні цілі конкурентної політики на ринках фінансових послуг. Окремими статтями визначалися порушення конкурентного законодавства з огляду на специфіку суб'єктів ринку фінансових послуг, зокрема страхових компаній.

По-друге, у процесі реалізації конкурентної політики повинен забезпечуватися ефективний зв'язок між органами державної влади з питань регулювання конкуренції й органами влади, що здійснюють регулювання у різних секто-

рах економіки. Тобто йдеться про взаємодію, співпрацю й обмін інформацією між Антимонопольним комітетом України та відповідними органами державного регулювання і контролю, зокрема Нацкомфінпослуг і НБУ з приводу співпраці між страховими компаніями й банківськими установами.

По-третє, зобов'язати Антимонопольний комітет здійснювати оцінювання стану конкуренції на фінансовому ринку, зокрема страховому, більш розгорнуто та подавати отримані результати у щорічних звітах. Водночас необхідно інформувати про результати Нацкомфінпослуг для об'єднання зусиль у протидії порушенням конкурентного законодавства.

Висновки й перспективи подальших розвідок. У вітчизняному страховому підприємстві зроблені перші кроки у формуванні конкурентного середовища, тому необхідно вдосконалювати національну конкурентну політику і конкурентне регулювання: забезпечувати добросовісну конкуренцію, запобігати неправомірним обмеженням у страховому підприємстві, захищати інтереси страхових компаній і страхувальників від проявів монополізму й недобросовісної конкуренції; використовувати чесні методи боротьби з конкурентами. Подальші наукові дослідження мають розкривати необхідність та особливості регулювання процесів концентрації капіталу між суб'єктами страхового підприємства, оскільки, унаслідок цих процесів можуть виникати монополні утворення або суттєво знижуватися рівень конкуренції.

1. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 №2210-III // zakon1.rada.gov.ua.
2. Про страхування: Закон України від 7.03.1996 №85/96-ВР // zakon1.rada.gov.ua.
3. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 №2664-III // zakon1.rada.gov.ua.
4. *Базилевич В.Д.* Антимонопольні заходи держави й створення конкурентного середовища на страховому ринку України // *Фінанси України.* – 1998. – №8. – С. 5–11.
5. *Гаманкова О.О.* Ринок страхових послуг України: методологія, практика: Монографія. – К.: КНЕУ, 2009. – 283 с.
6. *Завада О.* Конкуренція у страхуванні: стан, проблеми, перспективи // *Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України.* – 2008. – №4 // www.amc.gov.ua.
7. *Нечипорук Л.В.* Теорія та практика страхового ринку в Україні: Монографія. – Харків: Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 300 с.
8. Статистичні дані // Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг // www.dfp.gov.ua.
9. *Уманців Ю.М., Дворак М.С.* Конкурентна політика на ринку страхових послуг України // *Фінанси України.* – 2008. – №4. – С. 104–117.
10. *Шумелда Я.* Особливості конкуренції на страховому ринку України // *Страхова справа.* – 2007. – №2. – С. 4–7.

Стаття надійшла до редакції 22.11.2012.